

УДК 373.3.013.75.091.313

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2019.34.10575>

НАВЧАЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЯК ІНТЕГРОВАНА СИСТЕМА

Ольга Дзядик, Лариса Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

Наголошено на актуальності створення сприятливого середовища для всебічного розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку в умовах реформування освіти України відповідно до вимог Нової української школи. Таким середовищем визначено навчально-розвивальне середовище. Проаналізовано підходи дослідників до трактування середовища та його різновидів. На підставі проведеного аналізу з'ясовано сутність навчально-розвивального середовища закладу початкової освіти як інтегрованої системи. З урахуванням засад системного, особистісного, діяльнісного, культурологічного та середовищного підходів розроблено модель навчально-розвивального середовища, що забезпечує умови для успішної адаптації учнів першого класу до освітнього процесу закладу початкової освіти. Наведено результати діагностування рівня адаптованості учнів у навчально-розвивальному середовищі початкової школи.

Ключові слова: адаптація, заклад початкової освіти, навчально-розвивальне середовище, модель, середовище, інтегрована система.

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Мета освіти полягає у всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей та необхідних для успішної самореалізації компетентностей тощо [4]. Для досягнення цієї мети з 2018 р. в усіх початкових ланках шкіл уведено систему освіти України, яка отримала назву “Нова українська школа” (НУШ).

Концепцією НУШ визначено, що учень упродовж шкільного навчання має досягнути десяти ключових компетентностей (інформаційно-цифрової, соціально-громадянської, математичної, спілкування державною і рідною мовами, спілкування іноземними мовами, наукового розуміння природи і сучасних технологій, уміння вчитися впродовж життя, ініціативності і підприємливості, обізнаності та самовираження у сфері культури, екологічної грамотності і здорового життя) [5, с. 11–12].

Головною новацією НУШ стало інтегративне навчання, яке потребує не лише оновлення змісту, методів та організаційних форм навчання, а й методологічних підходів і принципів виховання й навчання учнів початкових класів. Особливої гостроти набуває проблема формування освітнього середовища закладу початкової освіти, яке б відповідало концепції НУШ та було б здатне впливати на розвиток особистісних цінностей дитини на основі її життєвого досвіду. Створення сприятливого середовища для адаптації дитини до систематичного навчання забезпечуватиме їй подальший розвиток, успішне навчання та виховання [7, с. 1]. На нашу думку, такі умови забезпечує навчально-розвивальне середовище початкової школи.

Мета статті – з'ясувати сутність навчально-розвивального середовища як інтегрованої педагогічної системи, розробити та обґрунтувати модель навчально-розвивального середовища, що забезпечує умови для успішної адаптації учнів першого класу до освітнього процесу закладу початкової освіти. Відповідно до мети, визначено такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати підходи дослідників до трактування сутності середовища, його різновидів.
2. З'ясувати сутність та структуру навчально-розвивального середовища.
3. Розробити та обґрунтувати експериментальну модель навчально-розвивального середовища закладу початкової освіти.
4. Діагностувати доцільність впровадження експериментальної моделі в освітній процес закладу початкової освіти.

Зв'язок роботи з науковими програмами і практичними завданнями визначений розробленням актуальних питань відповідно до науково-дослідних і навчально-методичних тематик кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи і кафедри дошкільної та початкової освіти факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка. Дослідження за окресленою темою проводилося шляхом теоретичного осмислення наукових літературних джерел, вивчення навчально-методичного забезпечення, оцінення продуктів навчально-пізнавальної діяльності учнів початкових класів, аналізу результатів педагогічного експерименту тощо.

З огляду на актуальність дослідження цінними є наукові розвідки за такими аспектами:

- з'ясування принципів і закономірностей організування освітнього процесу в початковій школі (Н. Бібік, А. Войтович, М. Лах та ін.);
- трактування сутності середовища, його різновидів (С. Гончаренко, В. Оконь, О. Сергеєнкова, О. Ярошинська та ін.);
- дослідження сутності, структури, особливостей організування освітнього середовища (Н. Гонтаровська, Л. Ковальчук, Г. Чиркова та

ін.), навчального середовища (В. Биков, О. Соколюк, Ю. Жук та ін.), розвивального середовища (О. Власенко, О. Писарчук, С. Смолюк та ін.);

- освітнє середовище початкової школи (Т. Водолазська, І. Романова, А. Цимбалару та ін.).

На підставі аналізу праць цих та інших науковців та проведеного дослідження зазначимо, що на успішність адаптації дитини молодшого шкільного віку до освітнього процесу, рівень її навчальних досягнень, розвиток і формування особистості впливає якість середовища, в якому вона перебуває. Створення сприятливого середовища закладу початкової освіти здатне забезпечити всі необхідні для цього умови. Таке середовище ми називаємо *навчально-розвивальним*. Щоб сформулювати чітке уявлення про навчально-розвивальне середовище як інтегровану систему, з'ясуємо сутність ключових понять у такому взаємозв'язку:

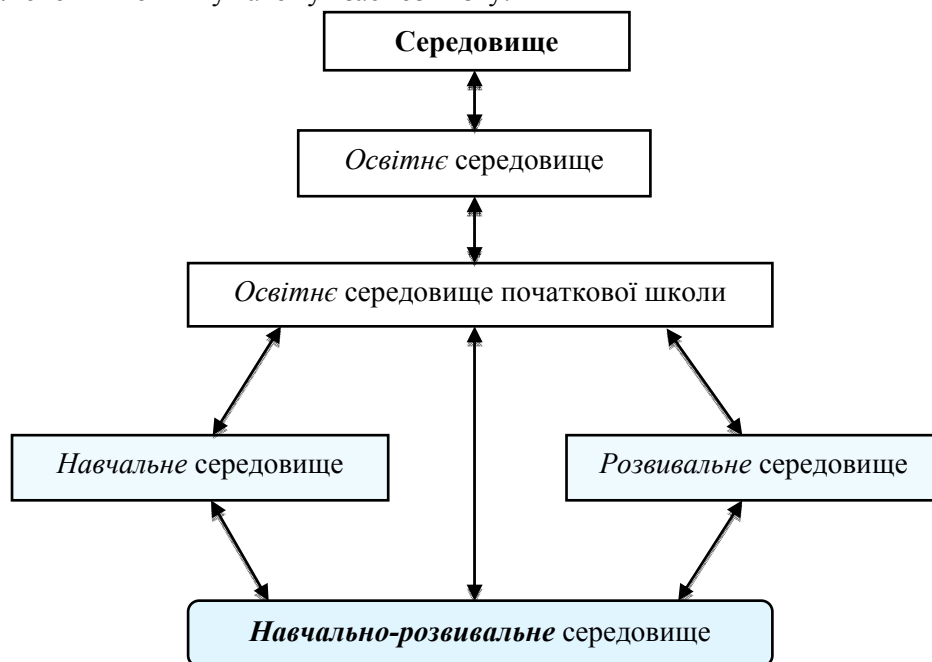

Рис. 1. Взаємозв'язок ключових понять дослідження

Для нашого дослідження вартісним є визначення В. Окона, який під *середовищем* розуміє цілість процесів екологічних, економічних, політичних, соціальних, культурно-освітніх та інституціональних – у їхніх взаємозв'язках і залежностях. У цьому розумінні *середовище* є простором, у якому суспільство реалізує різні форми діяльності, творячи у такий спосіб умови

власного життя, а також задоволення матеріальних і духовних потреб особистості [16, с. 413]. Відповідно до виду оточення, середовище поділяють на:

- *мегасередовище* (відображає інформаційно-світоглядний характер й ототожнюється у свідомості з поняттями “космос”, “планета” тощо);
- *макросередовище* (ототожнюється з поняттями “суспільство”, “країна”);
- *мезосередовище* (ототожнюється з уявленнями про своє місто або село, навколишню місцевість, рідний край, засоби масової інформації тощо);
- *мікросередовище* (є безпосереднім оточенням дитини: сім’я, клас, школа, сусіди, ровесники, громадські, приватні, державні організації) [2, с. 41].

О. Ярошинська слушно зазначає, що особистість дитини розглядають тільки у взаємодії з оточуючим соціальним середовищем, яке нерозривне з процесом її соціалізації та визначає якість життя [14, с. 37]. У контексті нашого дослідження доцільно розглянути сутність цього середовища. За Ж. Малаховою, *соціальне середовище* – це сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість і поведінку [12, с. 325].

Головним середовищем соціалізації учнів різного шкільного віку є школа. Отже, в межах нашого дослідження шкільне середовище розглядаємо як соціальне мікросередовище дитини молодшого шкільного віку, а середовище початкової школи – як освітнє середовище початкової школи, яке створює сприятливі умови для навчання, виховання і розвитку особистості школяра.

Освітнє середовище є складовою освітнього простору, межі якого окреслюються назвою закладу освіти (наприклад, освітнє середовище школи) [6, с. 316]. Г. Чиркова трактує *освітнє середовище* як єдність соціальних і предметних засобів забезпечення різноманітної діяльності дитини [13, с. 141].

Ми погоджуємося з думкою дослідників (С. Кривих, О. Соколюк та ін.), які частиною освітнього середовища вважають навчальне середовище, оскільки в цьому середовищі гармонійно поєднуються взаємозалежні процеси учіння й викладання. Зокрема, О. Соколюк зазначає, що у сучасній педагогічній науці *навчальне середовище* розглядають як:

- штучно побудоване середовище, структура і складові якого сприяють досягненню цілей освітнього процесу;
- спеціально організоване середовище, спрямоване на придбання учнем певних знань, умінь і навичок [11, с. 299].

У його структурі В. Биков виокремлює такі *елементи*:

- *цільовий складник* (включає часткові цілі побудови й використання навчального середовища та його окремих складників);

- *змістово-інформаційний складник* (визначається й організується змістом навчання);
- *учительський складник педагогічної системи* (спрямоване на цілі освіти управління освітнім процесом);
- *освітній мікросоціум* (його склад утворюють люди і суспільні системи, які впливають на результати навчально-виховної діяльності);
- *систему засобів навчання* (сукупність матеріальних об'єктів, які можуть використовувати учасники процесу навчання);
- *технологічний складник* (моделі технологій навчання й виховання, що відображають обрані методи навчання й виховання, дидактичні стратегії, базові технології організації взаємодії складників педагогічної системи);
- *навчальні приміщення* (типові і нетипові приміщення, в яких розгортається освітній процес і створюються необхідні умови для його ефективного проведення) [1, с. 5].

О. Писарчук розглядає *освітнє середовище* як середовище для розвитку дитини. З погляду дослідника, невід'ємним компонентом такого середовища є *розвивальне середовище* – соціальні й природні чинники, які можуть впливати прямо чи опосередковано, миттєво або довготривало на життя дитини [8, с. 11]. Дослідник зазначає, що освітнє розвивальне середовище у своїй структурі поєднує:

- *сприятливе предметне середовище* (пробуджує у дітей активність, дає їм можливість займатися різними видами діяльності і, разом з тим, повинно за необхідності давати можливість відпочити);
- *соціальне оточення* (передбачає наявність кола спілкування з дорослими та дітьми, сприятливість для виникнення й розвитку самостійної діяльності, під чітким і цілеспрямованим методичним впливом) [9, с. 49–50].

У структурі розвивального освітнього середовища початкової школи С. Смолюк виокремлює такі *компоненти*:

- *соціально-психологічний* (урахування індивідуальних психологічних особливостей розвитку учня в освітньому процесі, орієнтування на духовно-моральні цінності у поведінці та діяльності, формування адекватного сприймання середовища тощо);
- *інформаційний* (наявність сучасного нормативного, навчального та організаційно-технологічного супроводу процесу формування освітнього розвивального середовища початкової школи);
- *соціокультурний* (педагогічна компетентність учасників освітнього процесу початкової школи, що охоплює зміст, форми, методи, інноваційні технології щодо реалізації визначених завдань у шкільній практиці);

- *матеріально-технічний* (сучасні мультимедійні засоби, аудіо- та відеопродукції розвивального спрямування, елементи предметно-розвивального дизайну в інтер'єрі школи I-го ступеня) [10, с. 120].

Проведений аналіз підходів науковців до тлумачення понять “середовище”, “освітнє середовище”, “навчальне середовище”, “розвивальне середовище” дав змогу визначити сутність головного ключового поняття нашого дослідження та окреслити структуру такого середовища.

Під **навчально-розвивальним середовищем** розуміємо *інтегровану систему впливів, умов і засобів, які забезпечують успішну адаптацію дитини до освітнього процесу початкової школи, активізують її навчально-пізнавальну діяльність, сприяють гармонійному розвитку та формуванню її особистості*.

Оскільки в межах нашого дослідження навчально-розвивальне середовище фігурує як інтегрована система, то правильно вважати, що воно поєднує компоненти навчального та розвивального середовищ, які є частинами освітнього середовища початкової школи. Беручи до уваги дослідження науковців [1; 8; 10; 14; 15], у структурі навчально-розвивального середовища виокремлюємо такі *компоненти*:

- *цільовий* (включає навчальні, розвивальні й виховні цілі організування навчально-розвивального середовища, його окремих елементів);
- *змістово-інформаційний* (формується змістом навчання за наявності відповідного супроводу процесу організування навчально-розвивального середовища початкової школи);
- *технологічний* (характеризує технології організування педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу, відображає обрані форми, методи, дидактичні стратегії навчання, розвитку і виховання учнів);
- *психологічний* (спрямований на індивідуальні психологічні особливості розвитку учня в освітньому процесі, формування адекватного сприймання ним шкільного середовища);
- *соціокультурний* (передбачає орієнтування на духовно-моральні цінності у поведінці та діяльності, педагогічну компетентність учасників освітнього процесу початкової школи та освітній мікросоціум);
- *предметно-просторовий* (поєднує навчальні приміщення початкової школи, в якій розгортається освітній процес і створюються необхідні умови для його ефективного проведення; наявність сучасних мультимедійних засобів, аудіо- та відеопродукції, що має розвивальне спрямування, дидактичної наочності; урахування елементів предметно-розвивального дизайну в інтер'єрі школи та окремих класів; фізико-хімічні, біологічні та санітарно-гігієнічні умови).

Осмислення теоретичних аспектів та використання методу моделювання дали змогу розробити експериментальну модель навчально-розвивального середовища як інтегрованої системи. До її *складників* відносимо:

- *мету*, яка полягає в організуванні навчально-розвивального середовища як умови адаптації першокласників до освітнього процесу;
- *методологічні підходи* до організування навчально-розвивального середовища;
- *принципи* організування навчально-розвивального середовища;
- *функції* навчально-розвивального середовища;
- *компоненти* навчально-розвивального середовища;
- *етапи адаптації* першокласників у навчально-розвивальному середовищі;
- *рівні адаптації* першокласників у навчально-розвивальному середовищі;
- *очікуваний результат*.

Розроблену експериментальну модель наведено на рис. 2:

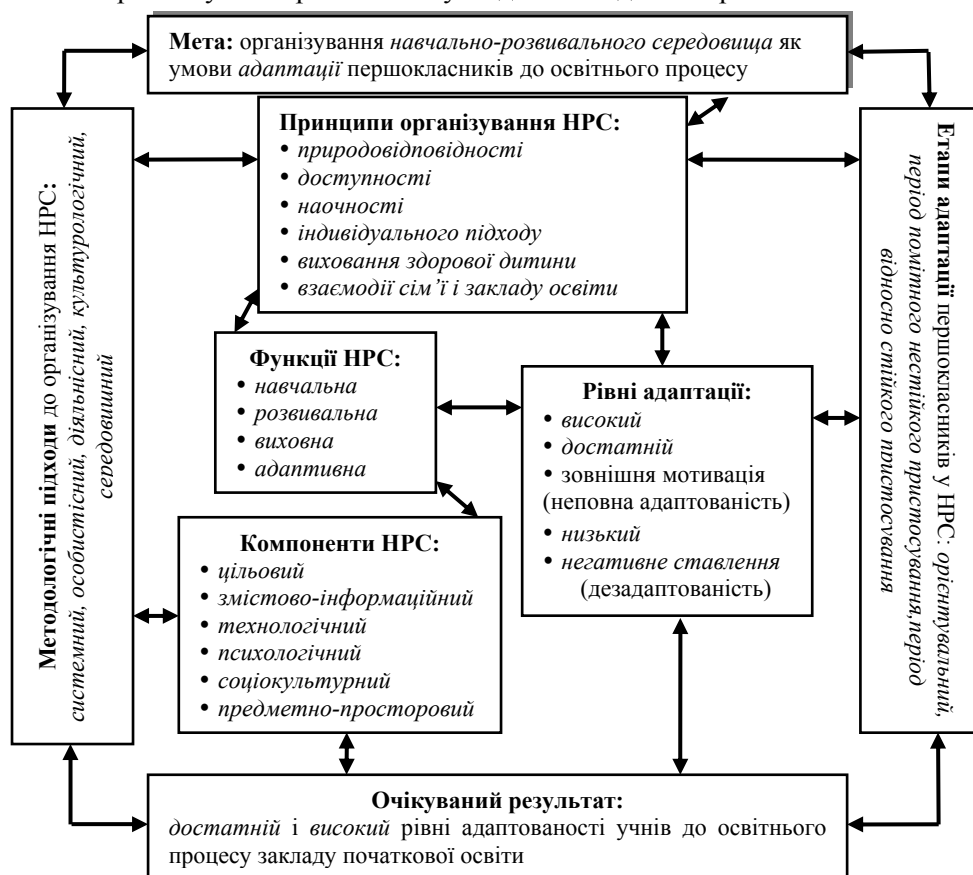

Рис. 2. Експериментальна модель навчально-розвивального середовища як умови адаптації учнів до освітнього процесу:
НРС – навчально-розвивальне середовище

Оскільки НУШ уведено в дію у перших класах усіх шкіл України з 2018/2019 навчального року, то це передбачало зміну середовища для учасників освітнього процесу у цих класах. Ми скористалися такою можливістю для діагностування доцільності використання моделі навчально-розвивального середовища як умови адаптації першокласників, упровадивши її у першому класі 2018/2019 н.р. (станом на вересень 2019 р. – учні другого класу) Опільського НВК (ЗШ I-го ступеня – дитячий садок), а згодом – у першому класі 2019/2020 н.р. Для діагностування адаптованості учнів у навчально-розвивальному середовищі ми провели психолого-педагогічні дослідження за методиками “Оцінювання рівня шкільної мотивації” Н. Лусканової і “Тест шкільної тривожності” Філіпса [10]. У процесі дослідження опитано 16 дітей та їхніх батьків. Результати діагностування наведено у таблиці.

Результати діагностування рівня шкільної мотивації
та шкільної тривожності учнів

Клас, кількість осіб	1 клас (N = 8 осіб)		2 клас (N = 8 осіб)		Разом (N = 16 осіб)	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Рівень мотивації	Результати діагностування рівня шкільної мотивації					
<i>Високий</i>	1	12,5	3	37,5	4	25
<i>Достатній</i>	6	75	3	37,5	9	56,25
<i>Зовнішня мотивація</i>	1	12,5	2	25	3	18,75
<i>Низький</i>	—	—	—	—	—	—
<i>Негативне ставлення</i>	—	—	—	—	—	—
Рівень тривожності	Результати діагностування рівня шкільної тривожності					
<i>Низький</i>	4	50	4	50	8	50
<i>Середній</i>	2	25	3	37,5	5	31
<i>Підвищений</i>	2	25	1	12,5	3	19
<i>Високий</i>	—	—	—	—	—	—

Результати діагностування свідчать про те, що більшість учнів закладу початкової освіти, в якому впроваджено модель навчально-розвивального середовища, є адаптованими до освітнього процесу.

Отже, зазначимо, що організування навчально-розвивального середовища закладу початкової освіти як інтегрованої системи ми розглядаємо як *педагогічну умову* успішної адаптації першокласників до освітнього процесу початкової школи. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Подальшого дослідження потребує розроблення ґрунтовних методик, які б дали змогу діагностувати доцільність впровадження експериментальної моделі організування навчально-розвивального середовища на різних експериментальних майданчиках. Крім того, з нашого погляду, виникає необхідність визначення та обґрунтування інших педагогічних умов, що забезпечують успішну адаптацію першокласників до освітнього процесу відповідно до вимог НУШ.

1. Биков В. Ю. Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем / В. Ю. Биков // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2006. – № 1 (1). – URL : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/285/271> (дата звернення: 15.10.2019).

2. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посібник / Н. П. Волкова. – Київ : Академвидав, 2007. – 616 с.

3. Главник О. Адаптація дитини до школи. Психологічний інструментарій / О. Главник. – Київ : Мікрос-СВС, 2003. – 111 с.

4. Закон України “Про освіту”. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 17.10.2019).

5. Концепція Нової української школи. – URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 17.10.2019)

6. Костюк І. Формування освітньо-розвивального середовища на уроках літературного читання в початковій школі / І. Костюк // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2016. – № 5 (59). – С. 314–323.

7. Методичні рекомендації щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу. – URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/1-klas-nysh/nmo-923-dodatok.pdf> (дата звернення: 23.01.2019)

8. Писарчук О. Т. Особливості формування предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу / О. Т. Писарчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2014. – № 4. – С. 9–17.

9. Писарчук О. Т. Особливості формування освітньо-розвивального середовища дошкільних освітніх закладів / О. Т. Писарчук // Наукові записки

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2012. – № 2. – С. 44–51.

10. Смолюк С. Сутнісна характеристика розвивального освітнього середовища сучасної початкової школи / С. Смолюк // Гірська школа Українських Карпат. – 2016. – № 14. – С. 118–121.

11. Соколюк О. Середовища навчання для реалізації навчального процесу з природничо-математичних дисциплін у старшій школі / О. Соколюк // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – 2015. – Вип. 7(3). – С. 296–302.

12. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. – Київ : Академвидав, 2008. – 456 с.

13. Чиркова Г. Ідеї побудови освітнього середовища національних меншин Поліського регіону / Г. Чиркова // Проектування освітнього розвивального середовища Полісся: регіональний аспект ; зб. наук. праць. – 2017. – С. 140–145.

14. Ярошинська О. Витоки дослідження середовища як педагогічного феномену / О. Ярошинська // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 37–41.

15. Kovalchuk L. Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers / L. Kovalchuk // European Scientific Journal. – 2014. – Vol. 10. – N 22. – P. 69–88. – URL : <http://eujournal.org/index.php/esj/article/view/3906/3697>

16. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny / W. Okoń. – Warszawa : Żak, 2007. – 490 s.

Стаття: надійшла до редколегії 19.09.2019

доопрацьована 21.09.2019

прийнята до друку 12.10.2019

EDUCATIONAL AND DEVELOPMENTAL ENVIRONMENT OF PRIMARY EDUCATION INSTITUTION AS AN INTEGRATED SYSTEM

Olha Dziadyk, Larysa Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005*

The article emphasizes the importance of creating a favorable environment for all-round development of a personality of the young school-age in the context of reforming the education of Ukraine in accordance with the requirements of the New Ukrainian School. This environment is defined as the educational and developmental environment.

The analysis of the researchers' approaches to interpreting the concepts of "environment", "educational environment", "learning environment", "developmental environment" makes it possible to determine the essence of the main key concept of research.

Educational and developmental environment is defined as an integrated system of influences, conditions and facilities that ensure the successful adaptation of the child to the educational process of primary school, activate his/her educational and cognitive activity, promote the harmonious development and formation of his/her personality. In its structure we distinguish: the target, content-information, technological, psychological, sociocultural and object-spatial components.

An experimental model of the educational and developmental environment is developed on the basis of using the modeling method as a condition for students' adaptation to the educational process of primary school. The components of the authors' model are: the aim; methodological approaches to the organization of educational and developmental environment; principles of organizing the educational and developmental environment; functions of educational and developmental environment; components of educational and developmental environment; stages of adaptation of first-graders in educational and developmental environment; levels of adaptation of first-graders in educational and developmental environment; expected result.

The results of diagnosing the level of adaptability of students in primary school educational and developmental environment are presented.

Key words: adaptation, primary education institution, educational and developmental environment, model, environment, integrated system.